

KAPOSI ZOLTÁN*

A FELVIDÉKI GAZDASÁG FELZÁRKÓZÁSI ESÉLYEI A VÁMUNIÓ KORÁBAN (1850–1914)

CHANCES OF THE UPPER-HUNGARIAN ECONOMY TO CATCH UP IN THE AGE OF THE CUSTOMS UNION

ABSTRACT

The author was looking for the answer what was the rate of economic development of Upper-Hungary 1867–1914. In the Habsburg Monarch a custom union was instituted between Austria and Hungary in 1850 which made the flow of the factors of production easier. The economy of Upper-Hungary went through a quick transformation in this new economical system. By 1914 it became the most industrialized part of Hungary (beside Budapest) and it had extensive domestic market relations. This quick development had different reasons. The wide social background of the local entrepreneurs (aristocrats, artisans and foreign investors) and the increased demand for the industrial products of Upper-Hungary played an important role in this development. The modern manufacturing system was built in that period. Serious changes happened due to the state industrial support and also the procreation of the credit and railway system. The author proves that comparing with other parts of Hungary the arrears of the north peripheral areas was significantly lessened by this economical growth.

1. A birodalmi közös piac és az összetartozás

A 19. század közepétől Ausztria és Magyarország között kialakított vámközösségi rendszer élesen különbözött a korabeli európai országok gazdaságpolitikai modelljétől. A két ország gazdasági alrendszereiben egyaránt találhatunk olyan hatóerőket, amelyek erősítették az egységre szerveződést. Ausztria-Magyarország több volt, mint egyszerű vámunió: igazi közös piacként működött; teljes monetáris integrációval és részleges adóunióval. A „gazdasági kiegyezés” a termelési tényezők, a munkaerő és a tőke teljes és szabad áramlását biztosította a két ország között.¹ Az összeszerveződés gazdasági működésének részletes felvázolása nyilvánvalóan meghaladná ezen tanulmány kereteit. Mégis hadd hívjuk fel a figyelmet néhány olyan elemre, amelynek meghatározó szerepe volt a folyamat előrehaladásában.

A 17–18. század fordulójának kameralista irodalma is tisztázta már az eltérő gazdaságföldrajzi adottságokat, rámutatva az agrárjellegű Magyarország, és az iparilag fejlettebb osztrák tartományok lehetséges gazdasági kapcsolatára. Az erre épülő kereskedelem folyamatosan erősödött: az első világháború előtt a magyar agrárkivitelt 82–83%-át Ausztriában értékesítették, ugyanakkor az ipari termékek importjában Ausztria szerepe mintegy 85–86% volt. A közös jegybank politikája, illetve számos osztrák pénzintézmény magyarországi megjelenése miatt hamar végbement a hitelintézeti rendszer összeépülése is. A közös jegybank egyben monetáris uniót is jelentett, ahol 1892-ben aranypénz-rendszert vezettek be. Az intézmények mellett a pénzügyi kiegyenlítődés a kamatlábak szintjén is végbement.² A vámuniós modellben megvalósult a tőkeallokáció szabadsága is, amit vilá-

* Dsc, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar.

gosan jelez, hogy a Magyarországon befektetett tőke jelentős része a századfordulóig a birodalom nyugati területeiről származott. Nagy jelentősége volt a hazai és az ausztriai vállalatok közti kapcsolatoknak, hiszen a közös vállalatok szaporodásánál talán semmi sem bizonyíthatja jobban az integrációs tendenciákat. Közös vállalatok nagyon sok ágazatban működhetek, de leginkább a nagyiparban (vaskohászat, bányászat, gépipar) terjedtek el. Az első világháború kitöréséig csaknem száz közös vállalat alakult.³ A munkaerő szintjén is erősödtek a kapcsolatok. Az ipari fejlődéshez szükség volt a munkaerőhiány azonnali pótlásaként külföldi tömegek bevonására. Az utóbbi évtizedek hazai és nemzetközi vállalkozói kutatásai rámutattak arra, hogy a Magyarországra érkező gazdag, tőkeerős vállalkozók döntő többsége a Monarchia nyugati részéből érkezett, ám továbbra is igaz, hogy a bevándorlók tömegét a fizikai és a szakmunkásrétegek alkották. Voltak olyan ágazatok, ahol nem is lehetett hazaiakkal pótolni a szakképzett külföldi munkaerőt. A Monarchia gazdasági fejlődése a 19. század második felében rendkívül látványos volt, ezt mind a gazdasági növekedési, mind az életszínvonal változására utaló mérések bizonyítják. A növekedés azonban az egyes területeken eltérően ment végbe. A birodalmon belüli különbségek csökkentek, de még így is háromszoros különbség maradt az osztrák és cseh, illetve a galíciai területek között, míg Magyarország egy főre jutó jövedelme nagyjából a birodalmi átlag körül mozgott. Úgy tűnik, hogy a jövedelmi különbségek jelentős nagyságrendje ellenére a kisebb territóriumok egyre jobban illeszkedtek az önellátó, zárt birodalom funkcionális rendjébe.

2. Elmaradottság és kiegyenlítődség

Az európai országok fejlettségbeli különbségei igen nagyok voltak; a jelenség elemzése, okainak feltárása és a változások leírása különösen az utóbbi 30–40 évben a gazdaságtörténet számára is állandó témát biztosított. A kutatások egy része azzal foglalkozik, hogy a történeti fejlődés során az egy adott térségen belüli fejlett és fejletlen régiók hogyan változnak; közelebb kerülnek egymáshoz a térségek, avagy hosszú távon távolodnak egymástól. Ha a hagyományos klasszikus gazdaságtudományi gondolatokhoz nyúlunk vissza, akkor a gazdasági növekedésnek a kiegyenlítő hatásait állapíthatjuk meg. Ez abból következik, hogy a szabad piacokon olyanfajta erőforrás-allokáció zajlik, amely a befektetéseket egyre inkább az alacsonyabb bérköltségű vidékek felé tereli, s az ott létrehozott beruházások, munkahelyek, az ott képződő jövedelem alkalmas a terület gyors átalakítására. Erre vannak világos, szakirodalmilag igazolt példák. Az 1950-es évek kutatásaiból ismertté vált, hogy a fejletlen területeken bekövetkező növekedés lényegesen magasabb ütemű lehet a fejlett országokénál.⁴ A neoklasszikus növekedésmélet képviselői szerint a fejletlen térségekbe befektetett tőke hozamai nagyobbak; a tényező-mobilitás, s nem utolsósorban a technológia gyors adaptációja miatt komoly lehetőség nyílik a konvergens fejlődésre, s ez az integrációs területek egyenlőtlenségeinek csökkenéséhez vezethet.

A gazdaságtörténeti kutatások tapasztalatai ugyanakkor azt is mutatják, hogy a fenti konvergencia az európai területeken csak esetlegesen érvényesült, s a fejletlen területek jelentős részénél nem is következett be. Hiába egyesülnek a területek, a fejletlen régiók maguktól nem tudnak felzárkózni, sőt, teljesen ellentétes folyamatok is végbe mehetnek: a fejletlen területek továbbra is elmaradtak maradnak, ugyanakkor a másik oldal még fejlettebbé válhat, vagyis a különbségek még fokozódhatnak is.⁵ Hitiris ezt azzal magyarázta, hogy a fejlődés során ún. regionális gócpontok alakulhatnak ki, amelyek vonzzák a kereskedelmet; ezeken a gócterületeken az erőforrások és az infrastruktúra jól kiépített, s ott van a piac is, amely felveszi a terméket, s nem a fejletlen területeken. A gazdaságtörténeti tapasztalatok azt mutatják, hogy az európai gyakorlat szerint még a liberális gazdaságpolitika

korszakában is segítség kell a fejletlen területek felzárkózásának elindítására. Nem véletlen, hogy mind az osztrák, mind a magyar kormány megpróbálkozott a gazdasági fejlődés felgyorsítása érdekében különböző támogatási formákkal, persze a tőkeerősebb osztrák állam ezt sikeresebben tehette.⁶

3. A felvidéki gazdaság felzárkózásának lehetőségei

A Monarchia rendszerébe betagozó Magyarországon is jelentős egyenlőtlenség alakult ki különböző területi egységek között. A dualizmus korában egyrészt a piacgazdasági viszonyok gyors terjedése, valamint az 1880-as évektől mind erőteljesebbé váló állami gazdaságfejlesztési kísérletek is egyértelműen a fejletlen régiók felzárkózását eredményezték. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy abban a korban a medence belső és külső területei között nem volt gazdasági határ, még akkor sem, ha az 1920-as trianoni határ valamiképpen ezt sugallná. Vagyis ez azt jelenti, hogy a Felvidék⁷ gazdasága szervesen kapcsolódott a tőle délre lévő városokhoz, piacokhoz, feldolgozó művekhez. Ugyanez érvényes a déli területekre, ahol Bácska, Bánát, Temesköz stb. nem egy elválasztott gazdasági terület, hanem a gazdasági rendszer szerves része volt. A kapcsolatokra jó példa Budapest és a felvidéki bányák és vasfeldolgozók viszonya. Budapest gépgyárainak tulajdonosai, üzemeltetői az ipari nyersanyag-szükségeit nagy részét a felvidéki bányaterületekről szereztek be.⁸ De jó példa erre a Felvidék legnagyobb nehézipari vállalkozásának vezetése is: az 1881-ben két nagy gyár fúziójával létrehozott Rimamurány–Salgótarján Vasmű Egyesület Rt. az operatív irányítást Salgótarjánban, de a kereskedelmi és pénzügyi irányítást Budapesten végezte.

Nézzük meg a továbbiakban, hogy a Felvidék gazdasági változásait tekintve melyek voltak azok a dinamikus elemek, amelyek e térség felemelkedésében nagy szerepet játszottak, s amelyek eltértek más területek fejlődési jellegzetességeitől.

3.1. A vállalkozók származása

A Felvidék gazdasági átalakulása során a vállalkozók között a klasszikus iparosodásra jellemző szinte minden csoport képviselőit megtalálhatjuk. Nagy számban fordultak elő külföldi tőkések, akik jelentős beruházásokat hoztak létre. De ott voltak a pénzintézetek is (Wiener Bankverein, Creditanstalt stb.). Találunk példákat a műszaki ismeretek kamatoztatásával való felemelkedésre is. Néha még a városi önkormányzatok is jelentős beruházásokat tudtak kialakítani, nem is beszélve néhány kifejezetten nagy kincstári vállalat létrehozásáról. Ami a Felvidék esetében igen különleges, az főleg a helybeli nagy- és középbirtokosok részvételének mértéke az ipari vállalkozások elindításában. Ne felejtjük el, hogy a Felvidéken a nagybirtokszervezet korábban ugyanúgy kiépült, mint az ország más részein. Hatalmas birtokokkal rendelkezett számos olyan família, amelynek tagjai a törvényhozásban, a vármegyék működésében, a kormányzatban vagy egyszerű helybeli gazdasági társaságban vagy egyesületben is ott voltak. Említsük meg közülük a Pálffy, a Zichy, az Andrássy, avagy a Coburg-famíliát, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a Duna fölötti területeken az esztergomi érsekségnek avagy a garamszentbenedeki főapátalannak is jelentős kiterjedésű birtokai helyezkedtek el.⁹ A felvidéki nagybirtokok sokszor jókora kiterjedésű, az ország több pontján meglévő birtokkomplexumok részei voltak.¹⁰ A nagybirtokosok számos ipari vállalat létrehozásában jeleskedtek, ami sok esetben nagyon megkülönböztette őket az ország délebbi területeinek főrangú embereitől. (Persze nemcsak az arisztokratáknak volt hatalmas földjük, jeleskedtek ebben a nagy bányavállalatok is: a fentebb említett Rimamurány–Salgótarján Vasműnek 25 000 kat. holdas erdőbirtoka, s 27 000

kat. holdas egyéb bányaterülete is volt; de említhetnénk még egy-egy nagyobb város erdőterületét, Kassa például 29 876 kat. holdas erdőbirtokkal rendelkezett.)¹¹

Emeljük ki a felvidéki arisztokrata vállalkozók közül azt a személyt, aki talán a legtöbbet tette a térség gazdasági felemelkedéséért. Gróf Andrassy Emánuel (1821–1891), ismeretebb nevén Andrassy Manó, avagy a „vasgróf”, örökségként szerzett hatalmas birtokaira alapozva építette ki ipari vállalkozásait. Örökölte az oláhpatoki Károly-kohót, felépítette a az alsósajói vasolvasztót, megvette a betléri, a berzétei, a gombaszögi és a vígtelkei vasgyárakat. Ő hozta létre a salgótarjáni és borsodi vasmű társulatot. A kohókhoz persze faszén is kellett, amihez Andrassy gróf 85 000 holdas erdőbirtoka szolgáltatta az alapanyagot. A vasművei mellett nagy szerepe volt a grófnak az északi vasútvonalak kiépítésében.¹²

Érdekes vonása a felvidéki gazdaságnak, hogy a gazdaságföldrajzi adottságokat kihasználva a kisebb birtokokkal rendelkezők is gyakran kezdtek ipari vállalkozásba. A közép- és kisbirtokosok között a vasiparban találhatók a Kubinyiak, a Benkárók, a Cziburok, a Szontághok stb.¹³ S gazdasági hatásaik nem is álltak meg a vármegyénél, néhányan közülük még terjeszkedtek is. Így például Madarász András¹⁴ kisnemes a családi örökségből 1832-ben alapított egy vashámort Csetneken, majd létrehozta Csetnekvölgyi Concordia Vasgyár Társulatot több bányabirtokossal együtt. A vállalat élére 1845 után vejét, a gömöri birtokos Szontágh Pált¹⁵ állította, maga pedig Pécsre költözött, ahol megalapította a Csetnek-Pécs Vasgyár Társulatot, s ahova a nyersvasat a gömöri üzeméből szállította. Madarász vejével együtt Pécsen a vasipari komplexum mellett létrehozott egy gépgyártó üzemet.¹⁶ A Szontághok Madarász halála után leányágon megszerezték a csetneki üzemet. A 19. század végén a volt vashámorok egy része helyén már rézgyárak működtek, amelyek termékeit az egész országban, külföldön pedig főleg Szerbiában és Romániában értékesítették.¹⁷ (A Concordia vasgyár később a Sárkány családé lett, majd pedig a kincstár vásárolta meg.)¹⁸

3.2. Ipari kereslet – iparosodás

A dualista korszak kezdetén az ország iparilag elmaradott térség volt, ezzel szemben az első világháború előtt a foglalkoztatottságot illetően már mintegy 20%-os arányt láthatunk az ágazatban. A korszak az iparosodás ideje egész Európában, s a felvidéki területek a gazdaság-és természetföldrajzi adottságaik miatt jó indulóbázissal rendelkeztek. A 19–20. század fordulóján (s korábban is) a Felvidék amúgy is az ország legiparosodottabb régiója volt; Szepes, Zólyom, Nógrád, Borsod, Liptó és Gömör megye összefüggő területén volt a legmagasabb a gyáripari keresők aránya.¹⁹ Hangsúlyozzuk, hogy az iparosodásban elsődleges szerepe a magángazdaságnak volt, s nem az állami befolyásnak, de kétségtelen, hogy az állam néhány ágazat megerősítésében nagy szerepet játszott. A térség iparosodását vizsgálva azt láthatjuk, hogy szinte minden ágazatban komoly előrelépés ment végbe, különösen jól látszik ez a nyersvas-termelés területén.

A jelentősebb felvidéki nyersvas-termelő gyárak teljesítménye²⁰ (1882–1896, métermázsában)
Production of the most important iron-factories in Upper-Hungary

Az üzem neve	1882	1895	1896
Rimamurányi és Salgótarjáni Vasmű Egyesület Rt.	203 128	787 447	1 055 821
Andrassy-féle vasgyárak	203 132	326 472	366 185
Kincstári vasgyár Tiszolczon	48 156	137 279	134 898
Sárkány K. és társai Concordia és többi vasművei	89 582	102 775	102 845
Heinzellmann-féle chisnyóvízi vasgyár	48 965	93 703	88 439
Dobsina város vasgyárjai	–	36 156	72 535

Forrás: Matlekovits Sándor 1896. 46. old.

A fenti üzemek közül emeljük ki a Rimamurányi és Salgótarjáni Vasművet, hiszen a vállalat fejlődése szinte egyedülálló volt a dualizmus éveiben. Kezdetben még nyersvas-termelése elmaradt az Osztrák Államvaspálya Társaság termelésétől, ám az első világháború előtt már a legnagyobb nehézipari komplexum volt Magyarországon, társvállalataival együtt számítva már 5,4 millió q nyersacélt állított elő, amely a hazai termelés 63%-át tette ki.²¹ A nagyvállalathoz ugyanakkor számos technikai-technológiai innováció is kapcsolódott.

A nehéziparhoz hasonló jellegű fejlődést láthatunk más ágazatokban is, így például az élelmiszeripar és a textilipar több ágazatában is. A felvidéki iparfejlődésre nagy hatást gyakoroltak az 1881–1907 közötti ipartámogató törvények. Ismert, hogy országos szinten 1700 üzem részesült az állam részéről támogatásban.²² Az ipartámogatásnak az egyik bevallott célja pontosan az volt, hogy mind a hazai, mind a külföldi vállalkozókat beruházásokra ösztönözze. A felvidéki ipar terén a legtöbb támogatást azok a vármegyék kapták, amelyek az agrárágazatot illetően a legelmaradottabb területek voltak, vagyis Liptó, Trencsén, Árva, Turóc és Zólyom vármegyék.²³ Az állami támogatás a legtöbb esetben már működő, magántulajdonú ipari kapacitások fejlesztéséhez kapcsolódott, amely vállalatokon belül új üzemrészeket lehetett kialakítani, s így jelentős foglalkoztatás-bővítést lehetett elérni.

Ágazatszerűen vizsgálva az állami támogatások jelentős része a nagy hagyományokkal rendelkező szeszfőzős ágazatához kapcsolódott, de mellette egyéb élelmiszeripari területek (gőzmalmok, cukorüzemek) is többletforrásokhoz jutottak. A textilipar is komoly fejlődési pályát írt le: ez esetben emeljük ki az 1895-ben alapított, pamutfonással foglalkozó rózsahegy Magyar Textilipar Rt-t, amely már a kezdetekben is 700–800 főt foglalkoztatott,²⁴ de a létszámnövekedés szinte folyamatos volt. 1909 felé a gyár ezer fős foglalkoztatás-bővítését is tervezték,²⁵ 1912-ben pedig már 4000-en dolgoztak a fonógyárban, amivel a Monarchia legnagyobb pamutfonodájává vált.²⁶ A dualista korszak kezdetén még csak három magyar posztógyár volt (Gács, Pozsony és Losonc).²⁷ Ezért is volt nagy jelentősége az 1907. évi ipartámogató törvénynek, amely kifejezetten előnyös helyzetbe hozta a magyar textilipart, s így mind a gyárak, mind a foglalkoztatás gyorsan növekedhetett. A gyapjúipar újdonsága volt a Nógrád megyei Videfalván egy gyapjúmosó intézet.²⁸ A századfordulón már mintegy 500 főt foglalkoztató Gácsi gyapjúszövet és finomposztógyár Rt. is kapott állami támogatást,²⁹ akárcsak az 1880-as években a szepesi vászonfehérítő-gyár, a késmárki szövő-és posztógyár stb.³⁰ A textilipar más ágazatai is gyorsan fejlődött, az 1870-es évek jelentéseiből tudható, hogy Késmárkon lenipari vállalat jött létre, Futtakon és Pozsonyban már gépesített kötélgyártó üzemek működtek.

Az újonnan alapított gyárak, üzemek működése felvetett két olyan problémát, amely a peremvidékek gazdasági fejlődésével volt kapcsolatos. Az egyik, hogy a Monarchián belül a cseh és osztrák tőke nem akart a távoli vidékekre települni, hanem inkább a határhoz közeli városokban próbált beruházásokat létrehozni (egyszerűbb volt az üzemirányítás, alacsonyabb a szállítási költség stb.). A másik az általában vett munkaerő kérdése. A korabeli panaszok sokszor arról szóltak, hogy a határ menti külföldi beruházásokhoz osztrák és cseh munkaerőt használnak, vagyis a beruházásnak a magyar strukturális munkanélküliség megoldása szempontjából alig volt haszna.³¹ A probléma azért is súlyos volt, mert a dualizmus korában gyorsan szaporodó felvidéki népesség egyre jelentősebb tömegei vándoroltak délre vagy nyugatra, egyes adatok szerint a szlovák lakosság a kivándorlás révén elvesztette 25%-át.³² A gyors ipari fejlődés és a népességnövekedésből származó munkaerő-többlet problémája elvileg felolvidhatott volna a többletnépesség ipari alkalmazásában, azonban a nagy tömegű mezőgazdasági munkaerő nem feltétlenül kívánt ipari alkalmazottá válni, helyette más, célirányosabb tevékenységekhez vonzódott.

3.3. A gazdasági növekedés és az infrastruktúra fejlesztése

A magángazdasági szándékok és az állami támogatás együttes hatásai érvényesültek a vasút kiépülésében is. A magyarországi vasutak első nagy építési ciklusa döntően osztrák befektetők révén alakult ki az 1850–60-as években. Ezt egyértelműen piaci elképzelések motiválták. A Dunától északra Pestet Béccsel összekötő vonal kiépítése nagyon sok felvidéki vállalkozásnak (főleg a bányavárosoknak) jelentette a piacok elérését. Ám utána a folyamat megakadt; az északkeleti területek, így például Kassa csak az 1860-ban átadott Miskolc–Kassa vonalon tudta (kerülővel, Debrecen–Szolnokon át) Pestet elérni.³³ A dualizmus éveiben aztán a magántőke mellett megjelent az állami vasútépítés is, ami elsődlegesen a Gömör-szepesi bányavidék felé – részben stratégiai célból – épült ki. A Magyar Északi Vasút 1867-ben nyitotta meg a Pest–Hatvan, majd Hatvan–Salgótarján közötti, összesen 126 km-es vonalát, de hamarosan a csőd szélére jutott, ezért a kormány 1868-ban megvásárolta,³⁴ majd pedig továbbépítette azt Losoncon és Zólyomon át Ruttkáig. De szintén az állam építette ki a Hatvan–Miskolc vonalat, valamint a gömöri és borsodi iparvidékek vasúti összeköttetéseit is.³⁵ Nagy jelentősége volt a kisebb szakaszokban átadott Kassa–Oderberg vasútnak is.³⁶ A századforduló felé egyre erőteljesebbé vált a helyi érdekű vasút a Felvidéken, illetve gyorsan szaporodtak az uradalmi vagy erdei kisvasutak is. Az azonban kétségtelen, hogy a Felvidék vasúthálózatának kiépülése az északnyugat-délkeleti irányultságú országos fővonalakhoz képest jelentős késéssel ment végbe.

A hitelrendszer kiépülése a takarékpénztárak révén a nagy kereskedővárosokban volt a leggyorsabb, s értelemszerűen ez a felvidéki területeket sokáig elkerülte. A 19. század második felében a hitelintézetek területegységekre eső sűrűségében, illetve a betétállományban nagy volt a lemaradás. Ám a 19–20. század fordulójára felé e területen is láthatunk érdemi változást, ami elsődlegesen az egyre inkább szlovák központtá váló Turóc-szentmárton, valamint Rózsahegy bankjaihoz (Tatra Felső-Magyarországi Bank Rt., Rózsahelyi Hitelbank) kötődött. Az is ismert, hogy ugyanakkor a nagy bányavidékeken, Zólyomban, Gömörben a jelentős gyárilap élénkítette a banki tevékenységet.³⁷ Abban persze semmi meglepő nincs, hogy a Felvidék egészét tekintve Pozsony, Miskolc, Kassa és a többi nagyobb város töltött be jelentősebb regionális pénzintézeti szerepkört, ez korábban is így volt. A hitelintézetek a Felvidéken is a magángazdaság eredményei voltak, szaporodásuk szorosan összefüggött a felvidéki gazdaság erősödésével. Hasonlóan más elmaradottabb régiókhoz, önálló, jelentős bank kevés volt, viszont a nagyobb magyarországi bankok közül nagyon sok rendelkezett mind a tradicionális polgárvárosokban, mind a feltörekvő ipari központokban fiókkal. Az egyes városokban valamirevaló pénzintézet szinte mindenhol volt, ám ezek a hatása sokszor nem terjedt túl a városon vagy közvetlen környékén.

Összegzés

Vázlatos áttekintésünkben is látható, hogy a Felvidék relatíve gyors gazdasági átalakuláson ment keresztül a 19. század második felében. A Felvidék a dualizmus végére Budapest mellett a legiparosodottabb területe volt Magyarországnak, széleskörű hazai és monarchiabeli üzemi és piaci kapcsolatokkal. Ebben nagy szerepe volt a felvidéki helyi vállalkozóknak, akik legkülönbözőbb társadalmi csoportokból (arisztokraták, középbirtokosok, tradicionális iparosok, modern vállalkozók, nyugatról érkezettek) kerültek ki.³⁸ Nagy jelentősége volt a vállalkozói innovációnak, ami elsődlegesen a nehézipart területén a nyugati eredmények adaptációját, s több esetben azok továbbfejlesztését eredményezte. A

Felvidék gazdasága szervesen kapcsolódott az ország többi részéhez, s ezért is okozott az egész magyar gazdaságnak nagy megrázkódtatást a trianoni határ meghúzása, s a gazdasági kapcsolatok leépítése, hiszen addig egymással jól együttműködő gazdasági térségek válasszták szét.

JEGYZETEK

1. Scott Eddie (2004): 202. old.
2. Kövér György (2002): 256. old.
3. Katus László (1989): 819. old.
4. Gerschenkron Alexander (1983): De ezt mutatják az Unióban a 2004 után csatlakozott országok növekedési mutatói is, hiszen azok átlagosan 1,5–2 százalékponttal meghaladják a fejlett országok növekedési adatait. Lásd: Kaposi Zoltán (2007a): 134. old.
5. Hitiris Theo (1995): 235. old.
6. Komlos John (1990): 158. old. táblázat adatai alapján.
7. Felvidék fogalma a történeti időben sokat változott, ennek értelmezése nem a tanulmány feladata. Jelen esetben a korabeli Felföld, avagy Felső-Magyarország értelemben használjuk, beleértve a mai Magyarországon lévő Északi-középhegység területét is.
8. Ugyanígy vonatkozik persze az ország más területeire, így például a déli vidékekre, ahonnan mezőgazdasági többletek (gabona, állatállomány) a jelentős kereskedelmi gócpontokon keresztül jutottak el nyugatra.
9. Gazdacímár (1897), ill. Szarka László (1993), utóbbiból kiderül, hogy a Pálffy-birtok 105 000, a Coburg 83 000, míg az Andrássy-birtok 79 000 hektárt tett ki az elcsatolt északi területeken. Ehhez lásd még: Gulyás László: rs1.sze.hu/~pmark/publikacio/Net/gulyasl.doc.
10. Egy példa: a döntően tiszántúli és felvidéki birtokokkal rendelkező gróf Andrássy-famíliának Délnyugat-Magyarországon is voltak jelentős birtokai, amit megpróbáltak egységes jószágként irányítani.
11. Kassa erdőterületeinek egy része a szomszédos megyébe is átnyúlt: Abaúj-Torna területén 18 054, míg Sáros megyében 11 822 holdas erdővel rendelkezett. Lásd: Magyarország vármegyéi és városai, 1. k. Abaúj-Torna vármegye és Kassa (1896): 260. old.
12. Kovács Ágnes (2006): 61. old.
13. Koroknai Ákos (1978): 143. old.
14. Madarász Viktor híres festőművész apja.
15. A 19. század 2. felében két Szontagh Pál komoly karriert futott be. Rokonok voltak, a família két különböző ágából származtak. Mindkét Szontagh Pál országgyűlési képviselő volt, megkülönböztetésükre lakhelyüket használták, s így beszéltek a „gömöri” és a „nógrádi” Szontagh Pálról. Lásd: Szontagh Dániel (1864).
16. Rempert Zoltán (1996): 109. old, illetve 114. old.
17. Magyarország vármegyéi és városai, 8. k. Gömör-Kishont megye (1903): 260–261. old.
18. Jó Szerencsét. Műszaki, Bányászati és Kohászati Heti Szaklap. 1910. január 2. A kincstár 950 000 koronáért vette meg a Sárkány-tulajdonosoktól. Valamivel korábban felmerült annak is a lehetősége, hogy a rimamurányi vasmű fogja megvásárolni, a korabeli szóbeszéd 1 millió koronás ajánlatról szólt.
19. Beluszky Pál (2008): 389–390. old.
20. Az adatok forrása: Matlekovits Sándor (1896): 46. old. táblázat, átalakítva.
21. Réti R. László (1974): 623. old.
22. Katus László (1978): I. kötet, 347. old.
23. Dél-Szlovákia (2004): 48. old.
24. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Felső-Magyarország (1899–1900). A vág-völgyi megyék. Ez azért is jelentős nagyságrend, hiszen Rózsahegy mindössze 7000 lakosú település volt.
25. Elektrotechnika, 1909. augusztus 1. 207. old.
26. Tutsek Sándor a Képviselőház 1908. 11. 28-i ülésén azt hangsúlyozta, hogy „...a rózsahegy textilipari gyár komplexuma, büszke arra és méltán, hogy az az egy textilipari gyár egymagában

- akkora, hogy ahhoz hasonló nagyságút nemcsak Magyarországon, hanem Ausztriában sem lehet egyet sem találni.” In. Képviselőházi Napló, 1906–11. XXI. kötet. A felszólaló ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a város a pánszlávizmus központja is. Forrása: In. www.arcanum.hu. Országgyűlési dokumentumok, naplók, irományok 1861–1990. A gyár létszámához: Nagy Magyar Compass (1914).
27. Láng Lajos (1887): 334. old.
 28. Főrendiházi irományok, 1875. VIII. kötet. 198. old. In. www.arcanum.hu. Országgyűlési dokumentumok, naplók, irományok 1861–1990.
 29. Magyarország vármegyéi és városai. 11. kötet, Nógrád vármegye (1911). 221–222. old.
 30. Képviselőházi irományok, 1884. II. kötet, 101. old. In. www.arcanum.hu. Országgyűlési dokumentumok, naplók, irományok 1861–1990.
 31. Tutsek Sándor felszólalása a Képviselőház 1908. 11. 28-i ülésén hangzott el. Képviselőházi Napló, 1906–11. XXI. kötet. In. www.arcanum.hu. Országgyűlési dokumentumok, naplók, irományok 1861–1990.
 32. Dél-Szlovákia (2004): 53. old.
 33. Magyarország vármegyéi és városai, 1. k. Abaúj-Torna vármegye és Kassa (1896): 253. old.
 34. Czére Béla (1989): 867. old.
 35. Katus László (1979): II. kötet, 980. old.
 36. Magyarország vármegyéi és városai, 1. k. Abaúj-Torna vármegye és Kassa (1896): 253–254. old.
 37. Dél-Szlovákia (2004): 49. old.
 38. Kaposi Zoltán (2007b): 78–79. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Budapest, 1887–1901. Felső-Magyarország I. kötet, 1889; II. kötet: 1900. A kötet kapcsán az interneten lévő, Kempelen Farkas Digitális Könyvtár anyagát használtuk. www.tankonyvtar.hu/konyvek/osztrak-magyar/osztrak-magyar-081204-635
- Beluszky Pál (2008): Magyarország történeti földrajza I–II. Budapest–Pécs. Dialóg–Campus Kiadó.
- Berend T. Iván–Szuhay Miklós (1975): A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Czére Béla (1989): Közlekedés és hírközlés. Magyar Tudomány. 1989. 10–11. 863–878. old.
- Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói 2. (Szerk.: Horváth Gyula). Budapest–Pécs. 2004. Dialóg Campus Kiadó. MTA RKK.
- Futó Mihály (1944): A magyar gyáripár története. Budapest. Magyar Gazdaságkutató Intézet.
- Gazdacímár (1897): A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Budapest. 1897. KSH 2. kötet: (Gazdacímár: a 100 holdon felüli birtokok)
- Gerschenkron, Alexander (1983): Gazdasági elmaradottság történeti távlatból. Budapest.
- Gulyás László: A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–39) regionális vonatkozásai. In. rs1.sze.hu/~pmark/publikacio/Net/gulyasl.doc. Letöltés ideje: 2010. március 1.
- Hitiris, Theo (1995): Az Európai Unió gazdaságtana. Budapest. Műszaki Könyvkiadó.
- Kaposi Zoltán (2007a): Európai uniós ismeretek. Pécs. 2007. PTE KTK.
- Kaposi Zoltán (2007b): Die Entwicklung der Wirtschaft und Gesellschaft in Ungarn 1700–2000. Studia Hungarica. Passau, Schenk Verlag.
- Katus László (1978): Magyarország gazdasági fejlődése (1890–1914). In. Magyarország története 1890–1918 (Szerk.: Hanák Péter). Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Katus László (1979): A tőkés gazdaság fejlődése a kiegyezés után. In. Magyarország története 1890–1918 (Szerk.: Kovács Endre). Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Katus László (1989): A Monarchia közös piaca. Magyar Tudomány. 1989. 10–11. 808–821. old.
- Komlos, John (1990): Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac. Budapest. Maecenas Kiadó.
- Kovács Ágnes (2006): 185 éve született gróf Andrássy Manó. Bányászattörténeti Közlemények. 2006. 59–64. old.

- Koroknai Ákos (1979): A magyarországi tőkés vállalkozók típusai. In: Az üzemtörténet-írás kérdései (Szerk.: Incze Miklós). Budapest, 137–171. old. Magyar Történelmi Társulat.
- Kövér György (2002): Centripetális és centrifugális gazdasági erők az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: Kövér György: A felhalmozás íve. Budapest. 254–261. old. Új Mandátum Kiadó.
- Láng Lajos (1887): Magyarország gazdasági statisztikája. 2. kötet. Budapest. Atheneum Társulat.
- Magyarország vármegyéi és városai (1896–1912). A kötetek közül: 1. kötet: Abauj-Torna vármegye és Kassa, 1896; 4. kötet: Bars vármegye, 1903; 8. kötet: Gömör-Kishont vármegye, 1903; 10. kötet: Hont vármegye, 1906; 11. kötet: Nógrád vármegye (1911); 13. kötet: Nyitra vármegye, 1899.
- Matlekovits Sándor (1897): Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor, 1. kötet. Budapest. Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság.
- Nagy Magyar Compass (1914): Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle), 1913. (Szerk.: Galánthai Sándor). Budapest, II. rész.
- Remport Zoltán (1996): A reformkor kiemelkedő ipari kísérlete: a Csetnek-Pécsi vasgyár. Századok. 130. (1996). 1. 105–118. old.
- Réti R. László (1974): A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. az első világháborúban. Századok, 1974. 623–645. old.
- Scott, Eddie (2004): A pénzügyi függetlenség korlátai a vámunió államaiban: az Osztrák–Magyar Monarchia mint adóunió 1868–1911 között. AETAS, 2004. 1. 202–217. old.
- Szarka László (1993): A szlovákok története. Budapest. Bereményi Kiadó.
- Szontagh Dániel (1864): Iglói és zabari Szontagh Nemzetség származási története és oklevelei. Pest.